

*“Filologiya va pedagogikada yangicha ilmiy izlanishlar:
an'anaviylik dan zamonaviylik ka”*

**O‘TKIR HOSHIMOV ASARLARIDA ONA OBRAZINI YARATISHNING
BADIY VOSITALARI**

Olimova Shahnoza Komil qizi

Osiyo Xalqaro Universiteti

O‘zbek va rus filologiyasi kafedrası magistranti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada O‘tkir Hoshimov nasrida ona obrazini yaratishga xizmat qilgan badiiy vositalar “Dunyoning ishlari”, “Urushning so‘nggi qurboni” va “Ikki eshik orasi” asarlari misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotda portret, nutqiy xarakteristika, dialog va ichki monolog, badiiy detal, kontrast, takror, ramz, xalqona ibora, psixologik tasvir hamda xotira poetikasining obraz shakllantirishdagi vazifasi aniqlangan. Adib ona siymosini favqulodda voqealar yoki balandparvoz tavsiflar orqali emas, kundalik turmush lavhalari, oddiy buyumlar, mehrga yo‘g‘rilgan muomala va farzand nigohidagi kechikkan anglash vositasida yuksak ma‘naviy timsol darajasiga ko‘tarishi asoslangan. “Dunyoning ishlari”da lirik-avtobiografik hikoyalash va retrospektiv xotira, “Urushning so‘nggi qurboni”da fojiaiy kontrast va psixologik keskinlik, “Ikki eshik orasi”da ko‘p ovozli kompozitsiya hamda urush davri tafsilotlari ona obrazining turli qirralarini ochishi ko‘rsatib berilgan. Tahlil natijasida O‘tkir Hoshimov ijodida ona obrazi milliy xarakter, oilaviy xotira va insoniylik mezonlarini birlashtiruvchi poetik markaz ekanligi haqidagi xulosa ilgari suriladi.

KALIT SO‘ZLAR: O‘tkir Hoshimov, ona obrazi, badiiy vosita, “Dunyoning ishlari”, badiiy detal, portret, nutqiy xarakteristika, dialog, ichki monolog, psixologizm, xotira poetikasi, kontrast, ramz, xalqona uslub, milliy xarakter.

KIRISH

Ona obrazi o‘zbek adabiyotining ma‘naviy-estetik tizimida hayot, mehr, sabr, fidoyilik va avlodlar davomiyligini ifodalovchi barqaror timsollardan biridir. Bu obrazning badiiy ta’sir kuchi faqat mavzuning muqaddasligi bilan belgilanmaydi. Yozuvchining tasvir usuli, tanlangan detal, hikoyachi nuqtayi nazari, qahramon nutqi va kompozitsion yechim ona siymosining qanchalik hayotiy hamda umumlashma mazmun kasb etishini belgilaydi. Obraz badiiy asarda xarakter, ruhiy holat, muhit va muallif munosabatining o‘zaro uyg‘unligi orqali shakllanadi. Shu sababli ona timsolini tahlil qilishda uning fazilatlarini sanashdan ko‘ra, mazkur fazilatlarini yuzaga chiqarayotgan poetik mexanizmlarni aniqlash muhimdir [4].

O'tkir Hoshimov ijodida ona obrazi adibning axloqiy-estetik konsepsiyasini birlashtiruvchi markaziy timsollardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Yozuvchi onani idealizatsiyalangan mavhum qahramon shaklida emas, kundalik tashvish, ro'zg'or mehnati, farzand dardi, qo'ni-qo'shnichilik va urush davri qiyinchiliklari ichida tasvirlaydi. Bunday yondashuv obrazning hayotiy asosini mustahkamlaydi, oddiy voqealarga keng ma'naviy mazmun yuklaydi. "Dunyoning ishlari"dagi ona siymosi farzand xotirasining yorug' markazi bo'lsa, "Urushning so'nggi qurboni"dagi Umri xola urush keltirgan qashshoqlikning fojiaiy qurboniga aylanadi. "Ikki eshik orasi"da esa onalar va ayollar taqdiri xalq boshidan kechirgan tarixiy sinovlarning ruhiy o'lchovini ifodalaydi [3].

Maqolaning maqsadi O'tkir Hoshimov asarlarida ona obrazini yaratish uchun qo'llangan asosiy badiiy vositalarni tizimlashtirish, ularning xarakter ochish, hissiy ta'sirni kuchaytirish va milliy-ma'naviy mazmunni ifodalashdagi vazifasini yoritishdan iborat. Tadqiqotda ona obrazining portret va nutqiy xarakteristika, badiiy detal, lirik hikoyalash, retrospeksiya, dialog, ichki monolog, kontrast, takror, ramz hamda psixologik tasvir bilan bog'liq xususiyatlariga alohida e'tibor qaratiladi..

ADABIYOTLAR SHARHI

O'tkir Hoshimov ijodini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarda adib nasrining xalqchilligi, psixologik teranligi, urush va inson taqdiri talqini, xotira hamda ma'naviy qadriyatlar masalasi keng yoritilgan. S. Alibekova yozuvchi qissalaridagi qahramon tizimini davr voqeligi bilan bog'liq holda tahlil qilib, ona obrazining ayrim asarlarda syujet markazini, boshqa asarlarda esa qahramonlar ma'naviyatini baholovchi mezonni tashkil etishini ko'rsatadi [5]. G. Astanova va D. Hojiyeva "Dunyoning ishlari"dagi hikoyalarni Hakima aya obrazi birlashtirishini, ona siymosining mehr, sabr, halollik va ma'naviy poklik vositasida umumlashgan milliy timsolga aylanishini qayd etadilar [6].

O. Xolmatovning urush mavzusidagi qiyosiy tadqiqotida O'tkir Hoshimov romanlariga xos tragik pafos, ichki nutq, ruhiy kechinma va insonparvarlik g'oyasi alohida ko'rsatilgan [7]. Ona obrazini nazariy jihatdan talqin etishda A. Richning onalikni shaxsiy tajriba va ijtimoiy institut sifatida farqlashi, E. Ann Kaplanning ona timsolidagi madaniy modellarni tahlil qilishi ham muhim metodologik asos beradi [8; 9]. Mavjud ishlarda ona obrazining g'oyaviy va axloqiy mazmuni yetarli yoritilgan bo'lsa-da, Hoshimov qo'llagan badiiy vositalarning o'zaro tizimi, ayniqsa detal, nutq, xotira va kompozitsiyaning birgalikdagi obraz yaratish imkoniyati maxsus umumlashtirishni talab qiladi.

METODOLOGIYA

Maqolada tarixiy-adabiy, tizimli, struktur-poetik va kontent-tahlil metodlaridan foydalanildi. Tarixiy-adabiy yondashuv ona obrazining urush yillari, mahalla

turmushi va muallif xotirasi bilan aloqasini aniqlashga xizmat qildi. Tizimli tahlil orqali obraz syujet, kompozitsiya, hikoyachi ovozi va asarning g'oyaviy markazi bilan bog'liq yaxlit hodisa sifatida o'rganildi.

Struktur-poetik tahlilda portret, badiiy detal, dialog, monolog, kontrast, takror, ramz, peyzaj va retrospektiv hikoyalashning funksiyalari ajratildi. Kontent-tahlil asosida "ona", "farzand", "xotira", "qarz", "alla", "urush", "non", "paypoq" singari semantik birliklarning takrorlanishi va ularning emotsional-g'oyaviy yuklamasi kuzatildi. Birlamchi manba sifatida "Dunyoning ishlari", "Urushning so'nggi qurboni" va "Ikki eshik orasi" matnlariga tayanildi [2].

MUHOKAMA

O'tkir Hoshimov ona obrazini yaratishda avvalo lirik-avtobiografik hikoyalash usulidan foydalanadi. "Dunyoning ishlari" voqealari ulg'aygan farzandning bolalik xotiralari orqali qayta tiklanadi. Hikoyachi ona hayotligida oddiy tuyulgan holatlarning asl ma'nosini ayriliqdan keyin anglaydi. Natijada retrospeksiya ikki vaqt qatlamini yuzaga keltiradi: bolalikning bevosita idroki va yetuk insonning kechikkan axloqiy xulosasi. Ushbu masofa ona siymosiga sog'inch, minnatdorlik va armon ohangini beradi. Xotira kompozitsion vosita vazifasini bajarib, alohida hikoyalarni yagona ma'naviy markaz atrofida birlashtiradi [1; 6].

Badiiy detal Hoshimov poetikasining eng ta'sirchan unsurlaridan biridir. "Gilam paypoq"dagi qo'lda to'qilgan paypoq oddiy ro'zg'or buyumi bo'lib qolmay, onaning sovuqda ham farzandini o'ylashi, o'z mehnatini muhabbatga aylantirishi va sukutdagi g'amxo'rlikni ifodalaydi. "Oltin baldoq"da taqinchoq moddiy qiymatdan ko'ra ona uchun farzand ehtiyoji oldida qurbon qilinadigan imkoniyat sifatida mazmun kasb etadi. "Qarz" hikoyasida qarz tushunchasi iqtisodiy munosabat chegarasidan chiqib, farzandning ona oldidagi uzilmas ma'naviy burchini anglatadi. Yozuvchi detalni izohlab cho'zmaydi; buyumning voqea ichidagi tabiiy harakati obraz xarakterini o'zi ochadi.

Ona xarakterini individuallashtiruvchi navbatdagi vosita xalqona nutq va dialogdir. Qahramonning gap tuzilishi, murojaat shakllari, duo, tanbeh, hazil va maqolga yaqin iboralari uning hayot tajribasi hamda milliy muhitini sezdiradi. Ona ko'pincha uzun nasihat qilmaydi. Qisqa jumla, o'rinli sukut yoki mehr bilan aytilgan tanbeh orqali farzandning xatti-harakatiga axloqiy baho beradi. Dialoglarda rasmiylikning yo'qligi, og'zaki nutqqa xos ohang va tabiiy takror obrazni kitobiylikdan saqlaydi. Nutqiy xarakteristika onaning saviyasi, bag'rikengligi va boshqalarning dardiga sezgirligini bevosita muallif tavsifisiz ko'rsatadi.

Portret tasvirida ham tashqi belgilar ixcham tanlanadi. Yuzdagi ajin, charchagan qo'l, ro'mol, sokin nigoh yoki shoshilgan qadam kabi belgilar ona umrining mashaqqatini anglatadi. Portretning to'liq chizilmasligi o'quvchi

tasavvuriga keng imkon beradi; alohida detal butun hayot tarixini sezdiradi. Tashqi ko'rinish ruhiy holat bilan uyg'unlashtirilgani sababli portret statik tavsif emas, harakatdagi psixologik belgi sifatida ishlaydi. Ayniqsa, qo'l obrazi mehnat, himoya va mehrning ramziy ifodasiga aylanadi.

“Alla” va “Haqqush” singari hikoyalarda tovush, takror va folklor unsurlari ona timsolining umumlashma ko'lamini kengaytiradi. Alla bir onaning ovozi sifatida boshlanib, avlodlarni bog'lovchi madaniy xotira ohangiga aylanadi. Takroriy so'zlar va ohangdor sintaksis matnga lirik ritm beradi, ona mehrining uzluksizligini his ettiradi. Qush bilan bog'liq ramziy motiv esa ayriliq, intizorlik va yo'qotish tuyg'ularini bevosita bayondan ko'ra kuchliroq ifodalaydi. Hoshimov folklor obrazlarini tayyor bezak sifatida emas, qahramon ruhiyati bilan singishgan poetik belgi sifatida qo'llaydi.

Psixologizm ona obrazining ichki qudratini ochadigan asosiy usullardan biridir. Yozuvchi ruhiy holatni ko'pincha uzun ichki monolog orqali bermaydi; pauza, ko'z qarashi, harakatning sekinlashuvi, ovozning o'zgarishi va aytilmay qolgan gap orqali ifodalaydi. Bunday psixologik ishora o'quvchini qahramonning aytilmagan dardini mustaqil his qilishga undaydi. Farzand nigohidagi retrospektiv baholash esa onaning sukutida yashiringan ma'nolarni keyinchalik ochadi. Shu tariqa muallif psixologik tahlilni hissiy ta'sir va axloqiy anglash bilan uyg'unlashtiradi.

“Urushning so'nggi qurboni”da ona obrazi fojiaiy kontrast orqali yaratiladi. Umri xolaning kasal farzandiga oziq topish istagi tabiiy va insoniy ehtiyojdir, biroq urush tug'dirgan qashshoqlik, shubha va ma'naviy siqilish bu istakni halokatga olib boradi. Hikoyaning nomidagi “so'nggi qurbon” bir qarashda jang maydoniga tegishli tushunchadek tuyuladi, voqea esa frontdan uzoqdagi uyda yuz beradi. Mazkur nom va makon o'rtasidagi kontrast urushning chegarasi yo'qligini anglatadi. Kasallik, oziq-ovqat tanqisligi va oila ichidagi ishonchsizlik singari realistik detallar ona muhabbatini ijtimoiy fojia bilan to'qnash keltiradi [2].

Hikoyada dramatik dialog va cheklangan axborot usuli keskinlikni kuchaytiradi. Qahramonlar bir-birining niyatini to'liq bilmaydi, o'quvchi ham voqea haqiqatini bosqichma-bosqich anglaydi. Shu sababli yakun kutilmagan bo'lsa-da, undan oldingi detallar bilan ichki jihatdan tayyorlangan. Umri xolaning onalik harakati jinoyat yoki xato doirasida baholanmaydi; muallif uning tanlovini urush sharoiti yuzaga keltirgan fojiaiy majburiyat sifatida ko'rsatadi. Psixologik va ijtimoiy sabablarning birlashuvi ona obraziga murakkablik bag'ishlaydi.

“Ikki eshik orasi” romanida ona obrazlari ko'p ovozli kompozitsiya, turli hikoyachi nuqtayi nazarlari va tarixiy vaqtning kengligi orqali yaratiladi. Roman qahramonlari hayot va o'lim, ayriliq va kutish, sadoqat va xiyonat oralig'ida yashaydi. Onalarning mehnati, kutishi, yo'qotishi va oilani saqlashga intilishi urush tarixining

kundalik hayotdagi ko'rishini ochadi. Muallif urushni statistik ma'lumot yoki jang tasviri orqali emas, non, maktub, bo'sh qolgan uy, uzoq kutish va yetimlik singari detallar orqali his qildiradi. Bunday vositalar tarixiy fojiani ona qalbiga ko'chiradi [3; 7].

Ona obrazining ta'sirchanligi makon va peyzaj detallaridan foydalanishda ham ko'rinadi. "Dunyoning ishlari"dagi uy, hovli, tandir, mahalla ko'chasi va tun manzaralari ona faoliyatining tabiiy makonini tashkil etadi. Bu joylar oddiy fon vazifasida qolmay, oilaviy xotira saqlanadigan ruhiy hududga aylanadi. Sovuq, qorong'ilik yoki yomg'ir tasviri farzand uchun xavotirlangan ona holatini kuchaytirs, tong, hovli va uy issiqligi mehr hamda himoya tuyg'usini uyg'otadi. Peyzaj qahramon ruhiyatiga moslashtirilgan uchun tashqi olam va ichki kechinma o'rtasida hissiy parallelizm yuzaga keladi.

Adib qiyoslashdan faqat fojiaiviy syujetda emas, ona va farzand dunyoqarashini qiyoslashda ham samarali foydalanadi. Bola ayrim tanbeh yoki cheklovni o'sha paytda qattiqqo'llik deb qabul qiladi, ulg'aygan hikoyachi esa uning zamiridagi g'amxo'rlikni anglaydi. Bolalik idroki bilan yetuk tafakkur o'rtasidagi farq matnning axloqiy dinamikasini belgilaydi. Shu usul orqali muallif tayyor hukm bermaydi; o'quvchini ham o'z hayotidagi oddiy ona harakatlarining yashirin ma'nosi haqida o'ylashga chorlaydi. Kontrastning bu turi ona obrazini ideal tavsifdan ko'ra ishonchliroq va ta'sirchanroq qiladi.

Hoshimov nasrida yumor va mayin kinoya ham xarakter yaratish vositasi sifatida muhimdir. Oilaviy muloqotdagi kulgili vaziyat, bolaning sodda xulosasi yoki onaning topqir javobi matndagi qayg'u va sog'inchni me'yorlashtiradi. Yumor qahramonni ulug'vorlikdan uzoqlashtirmaydi, aksincha, uning samimiyligi va hayotga yaqinligini kuchaytiradi. Ona faqat iztirob chekadigan timsol sifatida emas, quvonadigan, hazillashadigan, ranjiydigan va kechiradigan tirik inson sifatida ko'rinadi. Liriklik bilan yumorning uyg'unligi yozuvchining ona haqidagi xotiralarini ortiqcha hissiy bo'yoqdan saqlaydi.

"Ikki eshik orasi" nomining ramziy semantikasi ham ona va inson taqdiri talqiniga daxldordir. Ikki eshik orasidagi yo'l tug'ilish va o'lim, kirish va ayrilish, uchrashuv va yo'qotish kabi qarama-qarshi holatlarni anglatadi. Ona shu hayot yo'lining boshlanishini, oilaviy davomiylikni va insonning ma'naviy ildizini ifodalovchi obraz sifatida namoyon bo'ladi. Eshik, yo'l, maktub va kutish motivlarining takrorlanishi qahramonlarni umumiy tarixiy taqdir bilan bog'laydi. Ramziy qatlam realistik tafsilotlardan uzilmaganligi sababli roman falsafiy mazmun kasb etadi, biroq hayotiy aniqligini yo'qotmaydi.

Muallif pozitsiyasi ko'pincha ochiq bahodan ko'ra hikoyachi ohangi, detal tanlovi va voqealar ketma-ketligida seziladi. Ona haqida keskin hukm yoki baland

ta'riflar kam qo'llanadi. Uning qadrini farzandning armoni, boshqa qahramonlarning munosabati va voqeaning axloqiy oqibati ochib beradi. Bunday bilvosita baholash badiiy ishonchlilikni oshiradi. O'quvchi ona obrazini muallif buyurgan xulosa asosida emas, voqealar va ruhiy belgilarni idrok etish orqali anglaydi. Natijada timsol individual oilaviy xotiradan chiqib, har bir kitobxonning shaxsiy tajribasi bilan tutashadigan umumiy estetik mazmun hosil qiladi.

Sezgi obrazlari, xususan tovush, hid va harorat bilan bog'liq tasvirlar ham ona timsolini jonlantiradi. Tandir isi, uy harorati, tun sukunati, qadam tovushi yoki alla ohangi voqeani ko'z bilan ko'riladigan manzaradan kengroq hissiy tajribaga aylantiradi. Bunday tasvirlar bolalik xotirasining tabiatiga mos keladi, chunki inson o'tmishni ko'pincha alohida hid, tovush va tegish hissi orqali eslaydi. Hoshimov ana shu sezgi detallaridan foydalanib, ona siymosini mavhum xotira shaklida emas, kitobxon tasavvurida yashaydigan aniq va yaqin obraz sifatida tiklaydi.

Vaqtning badiiy tashkil etilishi ham xarakter yaratishda alohida ahamiyat kasb etadi. Bir lahzalik turmush voqeasi hikoyachining keyingi hayot tajribasi bilan bog'langanda, uning ma'nosi kengayadi. Ona uchun odatiy bo'lgan kundalik yumush farzand xotirasida qaytarilmas qadriyatga aylanadi. Shu tariqa voqea va uning keyingi talqini o'rtasida ma'naviy aks sado paydo bo'ladi. Muallif o'tmishni ideal holatga aylantirmaydi; vaqt masofasi orqali e'tiborsizlik, kechikkan pushaymon va farzandlik burchi masalalarini ochadi. Mazkur usul ona obraziga falsafiy teranlik beradi.

Umuman, Hoshimovda badiiy vositalar alohida-alohida ishlamaydi. Detal xalqona nutq bilan, dialog psixologik sukut bilan, portret xotira bilan, ramz esa kompozitsion takror bilan qo'shib ketadi. Ularning uyg'unligi ona obrazini bir vaqtning o'zida individual, milliy va umuminsoniy darajada talqin etish imkonini beradi. Muallifning hissiy munosabati kuchli bo'lsa ham, obraz sentimentallikka berilmaydi. Hayotiy vaziyatlarning aniqligi va tasvirning me'yorligi ona siymosining tabiiy ulug'vorligini yuzaga chiqaradi.

XULOSA

Sirasini aytganda, O'tkir Hoshimov asarlarida ona obrazini yaratishning bosh tamoyili kundalik hayotning oddiy ko'rinishlariga yuksak ma'naviy mazmun yuklashdan iborat ekanini ko'rsatdi. Adib portretni ixcham detallar bilan quradi, xalqona nutq va dialog orqali xarakterga tabiiylik beradi, sukut va ruhiy ishoralar vositasida ichki kechinmani ochadi. Buyum, tovush, qo'l, ro'mol, non, paypoq, baldoq va alla kabi obrazlar ona mehrining moddiy hamda ramziy belgilariga aylanadi.

"Dunyoning ishlari"da retrospektiv xotira va lirik hikoyalash ona siymosini farzandning kechikkan anglashi bilan yoritadi. "Urushning so'nggi qurboni"da kontrast, dramatik dialog va fojiaiy detal onalik muhabbatining urush sharoitidagi murakkabligini ochadi. "Ikki eshik orasi"da ko'p ovozli kompozitsiya, tarixiy muhit va

kundalik turmush detali ona taqdirini xalq xotirasi bilan bog'laydi. Shu asosda O'tkir Hoshimov yaratgan ona obrazi oilaviy mehr timsoli bilan birga milliy axloq, tarixiy xotira va insoniylik mezonlarini mujassamlashtiruvchi yaxlit poetik hodisa sifatida baholanishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, yozuvchining badiiy mahorati ona obrazini sun'iy ideallashtirmasdan ulug'lashida namoyon bo'ladi. Qahramonning ma'naviy qudrati favqulodda qahramonlikda emas, sabr, mehnat, kechirim, mehr va farzand oldidagi mas'uliyatda ochiladi. Badiiy vositalarning tabiiy uyg'unligi Hoshimov nasridagi ona timsoliga hayotiy ishonchlilik, kuchli emotsional ta'sir va davomli estetik qiymat bag'ishlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'. Hoshimov. Dunyoning ishlari. Toshkent: Sharq, 2005.
2. O'. Hoshimov. Urushning so'nggi qurboni: hikoyalar. Toshkent: Nurli dunyo, 2024. – 160 b.
3. O'. Hoshimov. Ikki eshik orasi: roman. Toshkent: Sharq, 2012. – 624 b.
4. I. Sulton. Adabiyot nazariyasi. Toshkent: O'qituvchi, 1980. – 406 b.
5. S.F. Alibekova. O'tkir Hoshimov qissalarida davr voqealarini tasvirlashda qahramon masalasi: magistrlik dissertatsiyasi. Jizzax: Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika instituti, 2015.
6. G.A. Astanova, D.R. Hojiyeva. "Dunyoning ishlari" asarida ona obrazi tasviri va badiiy mahorat // Education and Research in the Era of Digital Transformation. – B. 1–5.
7. O.U. Xolmatov. E.M. Remark va O'. Hoshimov romanlarida urush kishilari obrazining qiyosiy-tipologik talqini: filologiya fanlari bo'yicha PhD dissertatsiyasi avtoreferati. Farg'ona, 2025. – 52 b.
8. A. Rich. Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution. 10th Anniversary ed. New York: W.W. Norton, 1986. – 322 p.
9. E.A. Kaplan. Motherhood and Representation: The Mother in Popular Culture and Melodrama. London; New York: Routledge, 1992. – 266 p.